

Valamennyi más történet

MAGYAR IRODALOM IDEGEN KONTEXTUSBAN

Grimm Könyvkiadó
Szeged, 2005
224 oldal, 1500 Ft

„Biztos, hogy az én történetem is ott rejlik a kártyás meserengetegben – múltam, jelenem, jövőm –, csak már nem tudom elkülöníteni a többitől. Az erdő, a kastély, a kártya ide juttatott hát: elvesztettem történetemet, összerosom ezernyi más mesével, elszakadok tőle. Nem maradt belőlem más, csak a megszállott törekvés: végigvinni, befejezni, a helyes eredményt kihozni.”

Az Italo Calvinótól vett idézet annak a kötetnek a fordításából származik, melyben a híres bergamói tarot-kártya hátlapjainak metszetgyűjteményét adták közre, s melyhez Calvino írt „kísérőszöveget.” Az olasz író kerettörténetként utazókat ültet egy asztalhoz, akik egymás nyelvének ismerete híján a kártyák képeinek segítségével mesélik el addigi életútjukat. Az adott szöveg azonban sokszor unlomba fül, az ismétlődő kártyakombinációk, s így a másik értelmezése is klisék ismétlődő sorozatából áll össze. Az olvasás vagy fordítás mindig azokon a pontokon válik izgalmassá, mikor a Calvino-olvasó olvasata saját tapasztalatai révén Calvinótól, a Calvino-szövegtől eltérően(?) olvassa

a lapok szélén sorakozó kártyák képeit, s ezáltal a másik sorstörténetét.

Az idei könyvhétre jelent meg *Posztumusz reneszánsz Tanulmányok Márai Sándor német nyelvű utóéletéhez* (Bernáth Árpád–Bombitz Attila szerk. – Szeged, Grimm Könyvkiadó, 2005) címmel az a kötet, melyet három hozzá kapcsolódó, szintén szegedi kiadású könyv előzött meg. A négy kötet együttes jelenléte, az írások egymást kiegészítő tárgya és szerkezete összetettségükben tükrözik az értelmezés kliséit avagy egy másik aspektusból annak hagyományait, és a magyar irodalom, művészet elméleti kérdésselvetései az „idegen kontextusban” megjelenve az önmegértésért, önelhelyezésért folytatott törekvéseink anomáliáit, illetve „sikereit” jelzik. A kérdések, mint például az, hogy a magyar irodalom huszadik századi vagy kortárs művei milyen mértékben olvasódnak még mindig, az 1999-es frankfurti könyvvásár óta is sokszor a nyugat-európai újságok, folyóiratok által ránk aggatott kategóriák (a „legvidámabb barakk”, a „3P” és „az operett országa” etc.) szerint, vagy hogy hagyományaink milyen Európa-narratívába illeszthetők (Balassa Péter, III. vol.), *beleolvasódunk-e* a befogadó irodalom kanonizációjába vagy nem valódi a magyar irodalom világirodalmi jelenléte (Faragó Kornélia, II. vol.), vagy a részletkutatások (Fried István, IV. vol.), az összehasonlító recepciókutatás eredményeit egy szükségszerű, de az értelmezés dinamikáját befolyásoló nárcizmus alkotja-e meg, jelzik a négy kötet idő-

szerűségét; az Európai Unió, a Balkán és a provincializmus fogalmainak viszonyai között akarva-akaratlanul a művészet, az alkotás új státusza alakul.

Az elsőként megjelent kötet (Bernáth Árpád–Bombitz Attila szerk.: *Frankfurt '99 – Magyarország részvétele a könyvvásáron a német sajtó tükrében* – Szeged, Grimm Könyvkiadó, 2002) a magyar művészet, elsősorban az irodalom 1999-es frankfurti könyvvásári szereplésének német sajtóvisszhangját dolgozza fel, hiszen Magyarország akkor kiemelt meghívott országgént mutathatta meg magát, legalábbis a Frankfurt-projekt erre készült. Azonban az első kötetben feldolgozott sajtóanyag legnagyobb részének tanúsága szerint megkérdőjelezhető, mennyire volt eredményes az a törekvésünk, hogy árnyaltabb képet nyújtsunk a magyar irodalomról.

A siker megítélhetőségét e kötet dokumentum-feldolgozása alapján az is kissé megnehezítheti, hogy bár a kötetre egészében jellemző az egységes szemlélet, az anyaggyűjtés- és feldolgozás pontosan kijelölt egységei, szempontjai, amely széleskörű rálátást feltételez az adott témára, mégis néhány recenzens maga is a máshol hibaként aposztrofált megközelítési kliséket követve kommentálja jelenkori irodalmunkat, s leggyakrabban a bibliográfiai adatok megadását megelőzően/követően elmarad a recenzens és a lap viszonyának ismertetése, hiszen nem minden zsrnáltól, vagy annak kulturális mellékletétől várható el (persze ezt is érheti kritika) nálunk sem a mélyreható irodalmi értelmezés; mégis valamilyen szempontból szükség volt az adott forrás feldolgozására.

Ugyanakkor a kötet szerkesztésének köszönhetően éppen a különböző megközelítésű és műfajú írások egymásutánisága jól érzékelteti a befogadó irodalom recepciós dinamikáját, az idegen értelmezők olvasásmódjának „befolyásolását” megcélzó erőfeszítéseket a Frankfurt-projekten belül, illetve – és ez talán a legizgalmasabb a finoman kidolgozott (ön)szembesítő koncepcióban: a magyar részvételt '99-ben majdnem saját *itthoni* félreértéseink és (a német sajtó megfogalmazásában) sajtóbeli, azaz politikai, és ezzel együtt kultúrpolitikai, kultúrdiplomáciai *botránnyaink* akadályozták meg. A befogadás, beleolvásódás feltételrendszerének részét képezi saját kontextusunk ismerete. Miközben a recenzensek – okkal – elmarasztalják a német sajtót felületességéért, hiszen a legtöbb Frankfurt-ra lefordított könyvről csupán tartalmi ismertetés jelenik meg, s a kritikai figyelem is csak a szerzők életrajzára terjed ki, Esterházy Péterről az elsődleges tudnivaló, hogy gróf, továbbá göndör hajú angyal, jelenkori színházi törekvéseink pedig sajnálatos módon továbbra is háttérbe szorulnak az operett és a népszínmű mögött, de az sem véletlen, hogy a német sajtó Eperjes Károly színművészen kívül nem igazán ismert meg más magyar színészt, addig az egymást kiegészítő írások nekünk is tükröt tartanak. Ugyanis amíg valószínűleg teljes joggal éri kritika a német sajtó (a „rangosabb Európa”) kulturális tevékenységét, odafigyelését Frankfurt-ra vonatkozóan, addig Bernáth Árpád vagy Pintér Lajos írásaiból jól nyomon követhető, hogy a Frankfurt-projekt kezdeti szervezeti szervezetlenségén túl a magyar médiabefolyás miként irányította az „idegen szem” tekintetét az új nemzeti színház helykijelölő folyamatára, a „lyukra,” vagy a Postabank procedúrájára (a képrombolás hatékonyságának kapcsán ld. például Rüb megjegyzései).

Mіндеzen elbizonytalanítások környezetében, a konklúziók levonásakor Frankfurt után különösen számottevő a kötetben is megjelenő „lokális igazság” fogalma a népi-kozmopolita szembeállítás történetiségében, vagy a problémakörhöz kapcsolódó azon kérdés felvetődésekor, hogy a globalizáció korában miért van szükség a nemzeti prezentációra.

A kötetben nem csupán a magyar irodalom frankfurti szereplése került feldolgozásra. Kocsis Lilla írása foglalkozik többek között képzőművészet, zene, film recepciójával, megjegyezve, hogy (idézve a franciák mindenkori rajongását is) a zsidó fotóművészek és filmek hangsúlyozandó figyelmet kaptak. Hangya Cecíliától érdekes képet kapunk a megjelent antológiák váltakozó sikeréről, s kiderül, hogy egy líraantológia könyvelhette el a legnagyobb sikert az antológiák közül. Mindez úgy teszi árnyaltabbá önképünket, hogy a kötetben Hangya Cecília írása elé szerkesztett tanulmány Szabó Ágnesé, aki a magyar nyelv fordíthatóságának tárgyalásakor Nádasdy Ádámot idézi annak kapcsán, hogy miért absztraktabb a nyelvtani nemek hiányában líránk a németnél, továbbá idézi a híres német fordítót, Christina Viraghot is, aki szerint egyenesen lehetetlen lefordítani a magyar líra darabjait. Ezen írás már előremutat az említett másik három kötet munkájára is, amely révén a recepciókutatás aktuálpolitikai feltételrendszerén túl a későbbiekben hosszabb ideig látszólag elhanyagolt tudományterületekre irányítja a figyelmet, mint például a fordításkritikára és fordításelméletre.

Az első kötet tartalmazza a frankfurti könyvvásár három nyitóbeszédét is: Göncz Árpádét, az akkori köztársasági elnökét, valamint Esterházy Péter és Kukorelly Endre beszédének szövegét, továbbá Laczkó Sándor és Zilahi Tibor válogatásában az 1999-es Frankfurter Könyvvásár németországi recepciójának magyar vonatkozású bibliográfiáját, illetve szerepel *Szerzői ábécé* címen egy összeállítás, amely „a pusztai fordítás közreadása helyett az egyes szerzőkre, illetve műveikre koncentráló szövegeket közös vonásaik szerint rendszerezve” mutatja be (Fekete Zsuzsanna, Heller Anett, Oláh Gyöngyvér neve alatt).

A sorozat második kötete *Magyar irodalmi jelenlét idegen kontextusban címmel* jelent meg (Bernáth Árpád – Bombitz Attila szerk. – Szeged, Grimm Könyvkiadó, 2003), Ilia Mihály előszavával és Bernáth Árpád utószavával.

A kötet szerzői a magyar irodalom idegen nyelvű megjelenéseiről és azok recepciójának feltételrendszeréről, illetve e feltételrendszerek alakulásáról adnak számot, méghozzá különleges pozícióból: az írások szerzői vagy maguk is fordítják a magyar irodalmat, magyar anyanyelvüként vagy a magyart második nyelvként birtokolva, vagy idegen kontextusból, az adott ország (gyakran bővebb) lehetőségeinek ismeretében szemlélik a magyar irodalom változásait. A magyar irodalom így ebben a második kötetben más megvilágításba kerül a beleolvasódás igényének és lehetőségének szempontjából. A kiadói- és ezzel fordításpolitikai, az egyetemközi oktatás, a fordítók „kinevelésének,” a díjazások, ösztöndíjak, nemzetközi tanszéki kapcsolatok bővítésének szükségességét írja elő a jelen stratégiája, ezért is különösen jelentős a szerkesztői elv, mely lehetővé teszi, hogy különböző intézmények struktúrájában élők szólalhassanak meg a kötetben (pl. Faragó Kornélia, aki az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén, valamint a Belgrádi Egyetem Hungarológiai Tanszékén oktat, az ő előszót követő írása után szerepel Benyovszky Krisztián, aki egyaránt publikál szlovákul és magyarul, miközben a párizsi Magyar Intézet vezetője, Csernus Sándor számol be a franciaországi tervekről és anyaggyűjtésről, Magyarország 2006-os lehetséges párizsi könyvvásárbeli diszvendégségéről, vagy Sárközy Péter Rómából az olaszországi lehetőségekről).

Richard Aczél angolból fordított írása (ford. Darabos Enikő) Nádas Péter családragényeivel foglalkozik, pontosabban azzal az értelmezői státusszal, amelyből a magyar irodalmon belül Nádas Aczél meglátása szerint posztmodernként olvassuk. (Kiváltképpen az

különösen érdekes a magyar értelmező számára, hogy milyen pontokat *nem* kerül ki e tanulmány.)

Fazekas Tiborc a frankfurti magyar díszvendégség óta eltelt éveket követi nyomon német nyelvterületen a magyar szépirodalom befogadását középpontba helyezve, Benyovszky együtt-olvasatása pedig a kötetben belül mindenképpen működő „kísérlet,” amint Kertészt, Csáthot, Babitsot és Nádast a fordítások révén egy általa konstruálódó narratíva sorozataként újraolvassa, a „tendenciák lehetséges szlovák interpretációjában” helyezve műveiket egymás mellé.

A sorozat harmadik kötete, a *Miért olvassák a németek a magyarokat? Befogadás és műfordítás* (Bernáth Árpád – Bombitz Attila szerk. – Szeged, Grimm Könyvkiadó, 2004) a feldolgozott és értelmezett anyag talán legizgalmasabb részét tartalmazza, hiszen a párhuzamosan vizsgált magyar és német kritikai fogadtatás eltéréseit, az ugyanazon művek interpretációs folyamatának különböző akadályait foglalják közös keretbe a kötet írásai. A fordítások eredeti szöveggel történő részletes összevetése során a magyar irodalom huszadik századi történetének sokféle, változó hagyományából kikerülő művek példáin keresztül illusztrálják és vonják kritika alá a német megértés feltételeit a tanulmányírók, hiszen „Közhely, hogy minden interpretáció egyúttal fordítás, hogy egy szöveg megértése nem evidens, fordítása nem lehet tökéletes, mivel csak közbeszólás, hogy ugyanazon a nyelven belül is fordítás folyik[...],” (Balassa Péter, III. vol., p. 31.) Az olvasásmódok különbözősége, az idegen „preferenciák” szemrevételezése pedig „a sajátban belüli elkülönülésre vet fényt” (ld. szerkesztői előszó, p. 9.).

Balassa Péter írása arra keresi a választ, hogy mi a négy magyar prózaíró (Kertész Imre, Krasznahorkai László, Esterházy Péter és Nádás Péter) kitüntetett figyelmének és ennek természetes következményeként életművük eddigi darabjai szorgalmazott fordításának motivációja. A hiány metafizikája, a holocaust szellemi életformává alakuló átfordítása, az Európa-narratíva „tömegsírával” szemben a tábor nulla-fokának szépirodalmi megfogalmazásában látja a német olvasók érdeklődésének forrását. Balassa írása e lexika bevezetésével nem véletlenül nevezi meg a négy prózaírót „régí íróként” az elmúlt évtized egyik paradigmaváltásával folytatott dialógusában, s ezáltal a „posztfilozófiai” kánon megmérettetését is a figyelem körébe helyezve.

Nádás Péter műveivel további két írás is foglalkozik, hiszen a *Valamennyi fény* és a *Saját halál* kitüntetett figyelmet kap a német kritikában, a magyar olvasó számára pedig talán tanulságosnak mondható, hogy a magyar és német elvárasi horizont szükségyszerűen ugyan más és más, de a *Valamennyi fény* kötetbeli recenzense, Bernád Ágoston Zénó szerint az idegen fogadtatás messzebb jutott a hazainál. Az alapvető elkülönülés az, hogy a magyar kritika a *Valamennyi fény* szerkezetét úgy tárgyalta, s így a könyv más fajsúllyal is kerül megítélés alá az életművön belül elfoglalt helyét illetően, mintha „csupán” egy prózaíró fényképeinek gyűjteménye volna, kísérőszövegekkel. Ezzel szemben a német recepció nem külön vizsgálta a két reprezentációs formát, fényképet és szöveget, hanem a könyvet úgy helyezte az életmű alakulásfolyamatába mint önletrajzi műfajt, íróként és fotóművészként interjúvolták meg Nádast (ld. erről Kocsis Lilla), Roland Barthes elméletét vélték hozzáilleszhetőnek, s bár az ezt a kötetet tárgyaló német recenziók sem voltak mentesek a politikai allúziókra történő vadászattól (például a vállatolámpák fényének asz-

szociációjától), az íróportrék keretei és az önarcképek nárcisztikus kompozíciója megfelelő hangsúlyt kap.

Kertész *Felszámolásáról* Túri Ágnes ír, Krasznahorkai *Háború és háború* című regényének fordítását Sarankó Márta veti össze az eredetivel, s míg Balassa is rámutat fentebb már idézett tanulmányában az óriásmondatok esztétikai hátterére, addig Sarankó Márta összehasonlításából kiderül a hiány, a *Háború és háború* német fordítása mögött meghúzódó fordítói attitűd (a fordító Hans Skirecki) bizonytalansága, ugyanis az óriásmondatok több tagmondata is sokszor egyszerűen hiányzik a fordításból, s így a tartalom nagy mértékben sérül (ld. a tanulmány példáit, illetve tematikailag ide kapcsolódik a Garaczi-fordítások példáján illusztrált reálfordítások elemzése is Forgács Erzsébettől).

A három kötet írásaiban többször felbukkan a németeket foglalkoztató azon kérdés, hogy mit is jelent Közép-Európa számára a dokumentum, milyen szerzői szándék értelmezhető például Esterházy anekdotaforrásai mögött. Darvasi László *A könnymutatónyosok legendája* német recepciójában (Gál Szilvia) is a legégetőbb kérdés a recenzensek számára az, hogy milyen forrásokból születhetett meg a regény szövege, a magyar befogadó számára viszont az lehet a legkülönösebb, hogy a német kritikai olvasat azt tekinti újnak és így megismerendőnek, hogy Darvasi „nem áll meg” a keresztény kliséknél. (S nem találják a véleményük szerint különben megtalálható választ arra, pontosan kik is a mutatónyosok.)

A Kukorelly-fordításkötet (*Die Rede und die Regel*), amelynek tulajdonképpen magyar forrásszövegei nem léteznek (Kovács Edit) a rögzített genealógia, a kánoni tekintély, az érvényesség és átírás sajátos megközelítését adják mind a német recenzensek, mind maga Kukorelly; a szerző részvétele a fordítás folyamata helyett a fordítottság áldozataként való létezésben jelölődik ki.

Bodor Ádám két német fordításban megjelent regényének főként címei, illetve a címek vélt kapcsolatának a német nyelvű hagyománytörténés felőli értelmezése a félreolvasás illusztrációjaként kerülnek előtérbe a kötetben, világirodalmi párhuzamként Beckett *Godot-ra várva* című darabját is beidézik *Az érsek látogatása* mellé.

A tipikusan kétnyelvű könyvként interpretált Terézia Mora-kötet a nyelvközöttiség szövegkonstituáló képességére példa, Szabó Erzsébet azonban a fordítás lehetetlenségeire kénytelen rámutatni. Különben Mora volt az, aki Esterházy *Harmonia celestis* című művének fordításáért elnyerte Jane Scatcherd fordítói díját. Nagy Hajnalka Esterházy családkönyvének német recepciójáról szóló tanulmánya viszont a tárgyalt kötet egyik legalaposabban feltérképező darabja.

A Márai Sándor német nyelvű „utóéletét” feldolgozó negyedik kötet a szerkesztői jegyzet alapján kapcsolódik a második kötetben megnevezett azon egyetemi oktatói törekvéshez, mely az egyetemi hallgatók összehasonlító recepciókutatásba, dokumentum-feldolgozásba történő bevonásának és az idegen nyelvű sajtóanyag ismeretének, nyomon követésének szükségességére hívta fel a figyelmet. A kötet írásai ugyanis az SZTE Germán Filológiai Intézete Bernáth Árpád és Bombitz Attila vezette szemináriumainak keretén belül folyó munka eredményei, a hallgatók és doktorandusok recenzióinak, referátumainak, tanulmányainak dokumentuma. Továbbá a tanulmánykötet szinte kivétel nélkül minden írásában fellelhetők Fried István professzor gondolatai, Márai-kutatásának eredményei, melyek jó ellenpontjai a német befogadás félreolvasásának és felületességének. Másrészt

a kötet tárgya és a vizsgálódás iránya éppen mintha Fried István harmadik kötetben szereplő írásának címét idézné: „A siker valóban félreértés?”

A legtöbb a kötetben feldolgozott és kommentált német anyag alapján Márait a német kritikák epigonnak tartják az osztrák és német hagyományokat előtérbe helyezve, tudomást sem véve a magyar intertextusról (ld. Ulrich Baron), a műcímeket átfordítják az „olvashatóság” (leginkább a piaci) érdekében. Példaként Kocsis Lilla befogadás-kritikájából kiderül, *A gyertyák csonkig égnek* (a francia és az olasz fordítás címadását követve) *Die Glut* címen ér el sikereket, s a címlapra a kiadó Canabel egyik női portréját helyezte, körülhatárolva ezzel a befogadás lehetőségeit. Így talán nem véletlen, hogy sok kritikus írásában ponyvaként olvastatja Márai műveit.

E negyedik kötet is tekintélyes mennyiségű anyagot dolgoz fel, jól láthatóvá teszik ezt az íráskor gazdag lábjegyzeteléseit és bibliográfiáit, valamint a kötet végén egy válogatott bibliográfia is található Bombitz Attila és Lele Gabriella válogatásában, amelynek alapjául szolgáló sajtóanyag a Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának Társadalomelméleti Gyűjteményében érhető el.

A kötet hibájaként talán csupán az róható fel, hogy sok információ feleslegesen ismétlődik meg Márai általános német recepciója kapcsán, továbbá sok recenzió írásának címe a német és a magyar fogadtatás alakulásának párhuzamos vizsgálatát ígéri, mégis, gyakran elmarad a német recenziók számbavétele mellett a magyar alakulásfolyamat és a hatástörténeti kitekintés.

A kötetben szereplő írások közül mindenképpen kiemelendő Szabó Ágnes tanulmánya Schnitzler és Márai összehasonlító elemzésével, valamint Gyurácz Annamária recenziója a *Zendülők* és a *Csutora* német nyelvű recepciójáról.

A négy kötet tehát valóban végigviszi saját történetünket az ideológiai kliséken túlra, „csak arra kell ügyelni, hogy ugyanaz a lap másféle sorrendben sokszor más jelentést vesz föl, s ugyanazt a lapot, négy irányból közelítve, egyszerre több mesélő is használja.”

Bakonyi Zsuzsanna